

nadalje spremenil odnos množic do hitlerjevstva in prepričanje, da morata Nemčija in Italija vojno izgubiti, je rastlo iz dneva v dan.²⁰

Na italijanskem zasedbenem področju pa je pospešil tudi nadaljnjo ločitev širokih plasti prebivalstva od tistih, ki so se iz predaprilske Jugoslavije imeli za njegove poklicne vodnike in besednike. V upanju, da si bodo ti z okupatorjevo pomočjo ohranili vsaj nekaj po njem dovoljene politično-gospodarske moči in da bodo zadržali vsako progresivno in demokratsko gibanje, ki je pod vodstvom Osvobodilne fronte začelo prehajati v oborožen upor, so se ti vodniki iz obeh tradicionalnih slovenskih političnih taborov tudi na podeželju vedno bolj uslužno bližali okupacijski oblasti, dokler jih ni železna logika v razvoju pripeljala naravnost — v narodno izdajstvo.

Na te samozvane besednike in vodnike ljudstva je začela graditi fašistična politična oblast in jih pridobivati za najozje sodelovanje v varljivem upanju, da je z »voditelji« spravila pod svojo streho tudi — ljudstvo. V tem pa se je popolnoma uštela.

OPOMBE

1. Podatki vzeti iz rokopišnega gradiva za razpravo: dr. Fr. Zwitter »Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni«. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani, 1956. Prim. prav tam tudi zemljevid na str. 65. — 2. Vlado Kozak: Nekaj o delu Partije med slovenskim kmečkim ljudstvom. Delo, 1949, št. 5. — 3. Na velikonočni ponedeljek 1919. leta so se kmetje iz Vinice in njene okolice uprli in z vzkliki: Hočemo republiko! Hočemo zemljo! v veliki množici prišli na Vinico. Vodila sta jih Zugelj Peter in Benec Ivan iz Podklanca. Množica je demonstrirala proti monarhiji in odstranila slike kralja Petra I. Ukinili so občinsko upravo in izbrali novo pod vodstvom Vlahoviča Franca, ki so mu ob stran postavili za tajnika Maliča Petra. Vinico so proglasili za republiko, za njenega predsednika pa postavili najstarejšega moža v kraju, 87-letnega Novosela iz Perudine. Na Vinico so tiste dni v množicah zahajali tudi ostali Belokranjci in sosedni Hrvatje in manifestirali za republiko. Tretjega dne pa so prišli orožniki in republiko zadržali. (Ti podatki so vzeti iz rokopišnega spisa Janeza Vitkoviča »Iz upornih dni belokranjskega ljudstva«.) Viniškim upornikom je leto kasneje, 19. in 20. maja 1920, sodilo Deželno sodišče v Ljubljani kot delegirano sodišče, da bi razprava v Crnomlju oziroma Novem mestu ne razburjala preveč tamkajšnjega prebivalstva. »Slovenec« je objavil poročilo o razpravi pod naslovom: »Vinicizem« pred sodiščem (20. in 21. maja 1920, št. 113, 114). Objavljena obtožnica je obtoženim očitala predvsem »protidržavno gonjo, naperjeno v prvi vrsti zoper Srbe in vladajočo dinastijo Karadjordjevičev«. — 4. Vlado Kozak, prav tam, str. 22–36. — 5. Tone Sušteršič - Tine Zeleznik: Opis razvoja KP v Beli krajini od začetka do vključno 1941. leta; rokopis. Arhiv CK ZKS. — 6. Vlado Kozak, prav tam, str. 21. — 7. II. kongres KPS, str. 46/47; Kreft Ivan, Beležke, str. 81 (rokopis). — 8. II. kongres KPS, str. 55. — 9. Peter Romanič, ustni vir. — 10. Tone Sušteršič, prav tam. — 11. Ivan Kreft, ustni vir. — 12. Peter Romanič, ustni vir. — 13. Tone Sušteršič, prav tam. — 14. Jakofčič Niko, Simec Milan, ustni vir. — 15. Simec Milan, ustni vir. — 16. Dnevnik grofa Ciana, Predgovor, str. 10–16 in str. 48/49, 54/55, 59, 62, 73, 78, 80, 105, 119, 126 hrv. prevod, 1948. — 17. Poročilo o operacijah v Sloveniji med 6. in 24. aprilom 1941. Arhiv XI. C. A. v MNO. — 18. Arhiv CC. RR. XI. C. A., fasc. Seg. 1-21, št. 22;

MNO. — 19. O samovoljnem premikanju meje na desnem bregu Krke primerjaj članek Iva Pirkoviča: »Polom«, SP, 27. X. 1950. Enake razmere so bile tudi na ozemlju med Krko in Savo. — 20. General Mario Robotti je v jeseni 1941 v svoji spomenici za generala Roatto to spremembo v ljudstvu tako označil: »Hladno vedenje prebivalstva, ki je spočetka sprejelo našo zasedbo kot manjše zlo, se je od 22. junija postopno spremenilo najprej v splošno nemirnost, potem v odkrito in izzivajočo sovražnost, sedaj pa je izbruhnilo v oborožen upor.« — Arhiv XI. C. A. v MNO.

ZAGRAD PRI PREVALJAH

RIMSKO GROBIŠČE

Jaro Šašel

Ko so Rimljani zasedli ozemlje današnje Slovenije, so našli tu bolj tam manj cve-točo kulturo. Stara selišča domačinov so razširjali in povezovali s trpežnimi poti, poskrbeli so za olajšan transport čet k obrambnim vozliščem, uredili solidno poštno organizacijo, ustvarili pa tudi osnove provincialne organizacije, ki se je sčasoma vse globlje in globlje zakoreninjala. Čeprav teh pokrajin, ki so bile vedno lojalne, niso skušali nasilno kolonizirati, so vendar odločno vodili njih politično-upravno in ekonomsko življenje. Sicer pa na tvorno in delno tudi duhovno kulturo domačinov, ki so tvorili ogromno večino prebivalstva, med katerim so posamezni rimski višji uradniki, komandanti in duhovni številčno malo pomenili, niti niso mogli odločilno vplivati. Posebno ne v deželah Noriškega kraljestva, ki so obsegala severno Slovenijo in pokrajine do Donave. Bile so po prirodi ekonomsko in politično pomembne ter so imele v tem pogledu precejšen razvoj prebivalstva že z a s a b o. Te so doživljale pod novimi gospodarji celó blagostanje.

Na novo urejene ceste, po katerih se je poslej dolga stoletja pretakala nova kultura in oplajala domačinska selišča ob straneh, so skrbno izpeljali, večinoma kar na starih osnovah. V drugi vrsti so skrbeli za vezne poti med važnejšimi upravnimi centri. Večinoma nespremenjena — čeprav so jih tudi porabljali — so v začetnih stoletjih puščali pota, ki so vezala zakotna, manj važna domačinska naselja.

Rimska najdba, ki si jo hočemo pobljže ogledati in ki je ostala v Sloveniji začudo ob strani¹, pa v antiki ni ležala niti ob zakotni niti ne ob izredno pomembni poti; ležala je v majhni dolini poznejše Karantanije, med današnjim Starim trgom pri Slovenjem Gradcu in Podjuno: v Mežiški

Slika 1. Zágrad, tovarna za lepenko

dolini. Cesta, ki je iz Starega trga vodila v Podjuno — oba kraja sta bila v antiki lokalni poštni postaji z imeni Colatio in Iuenna —, je tekla po hribovitem in utenjenem svetu, ki se le ob Meži, med Ravnami in Prevaljami, razširi v dokaj rodovitno, čeprav ne ravno veliko dolino (sl. 2). Dolina sama se nekako v sredini zoži, desni breg Meže se vzpne in tam leži, poleg Dobje vasi, zaselek Zágrad, kjer je na zemljišču tovarne za lepenko naključje odkrilo važne rimske starine (slika 1).

Sredi prejšnjega stoletja je začel podjetnik Lahovnik ob pobočju, h kateremu so zaradi nasipavanja žindre iz tedanjih prevaljskih železarn pritesnili Mežo, graditi tovarno za lepenko, ki stoji še danes. Pri gradbenih delih samih ali pa zaradi povečanega vodnega padca pod jezom so prišli — in posamič še prihajajo — na dan sami marmornati predmeti, profilirane plošče, reliefi, stavbni členi, kip in sarkofag (slike 3 do 11).

Najdbe so vzbudile zanimanje takoj, ko so jih odkrili, kakor omenja l. 1871 Jabornegg v knjigi *Kärntens römische Alterthümer* na strani 131 (izdani v Celovcu);

delno so jih tudi drugi popisali; okoristili pa so se z njimi predvsem domačini, ki so jih zazidali v svoje hiše oziroma v tovarno. Zato o večini predmetov ni več sledu, čeprav je bilo po izjavah očitvecev čez 60 obdelanih kamenih kosov (*Mitteilungen d. Zentralkomm. III F. 1902 p. 154*).

Iz množine velikih in težkih najdb na več ali manj istem mestu sledi, da njihova originalna lega ni dosti premaknjena in da so verjetno prav pripovedovali stari ljudje, ki jih Jabornegg omenja, češ da so se videli okrogli sledovi temeljev »poganskega templja« (Jabornegg l. c.). V njegovih časih pa že nihče več ni vedel za to mesto; po vsej verjetnosti zato, ker so prostor medtem močno zazidali in ker je Meža v teku desetletij svet precej preplavila. Kasneje se je položaj še poslabšal in znanemu arheologu Kubitschku, ki se je za najdenine zanimal v začetku našega stoletja, se je zdelo, da je prostor za preiskovanje več ali manj neprikladen, če ne kar izgubljen; zaradi te izjave Koroško zgodovinsko društvo ni pričelo z izkopavanji, čeprav je nameravalo (*Mitteil. d. Zentralkomm. III F. Bd. II 1903 p. 242-250*).

Ker prihajajo najdbe na dan na razmeroma dolgem sektorju v Mežini strugi, namreč od začetka tovarniških poslopij do Brančurnikovega mostu (okoli 150 m), smemo sklepati, da je bilo grobišče prav na tem mestu; kajti le malo je verjetno, da bi mogla voda, četudi za časa večje povodnji, premikati ogromen sarkofag iz marmora. Grobišče samo pa dovoljuje drug sklep, namreč da tudi rimsko naselje ni moglo biti daleč in da je vodila mimo njega cesta.

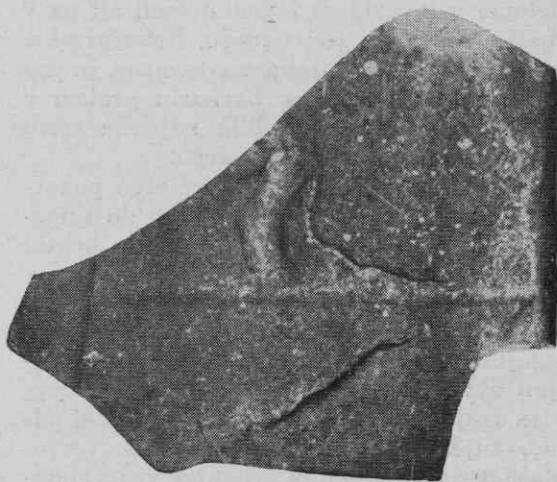
Kolikor so najdbe, ki so vse iz marmora, ali pa vsaj opombe o njih, še dosegljive, so opisane v naslednjem.

Slika 3. Na odlomku sta ohranjeni samo reliefni stopali in goli meči lebdeče postave, ki se le s prsti desne noge dotika valjastega podolžnega roba. Na hrbtni plati moznica. Okrašena plošča je stala najbrž v nagrobni kapelici.

Mitteil. d. Zentralkomm. III F. Bd. II 1903, 242—250. Sedaj v Ravnah na Koroškem (gimnazija).

Slika 4. Reliefno izdelan zamišljeni Attis, podpirajoč si glavo z roko, gleda proti desni in je oblečen v hiton in bogato naguban plašč, na glavi nosi frigijsko pokrivalo. Z desne plava proti njemu krilat, gol Genij, ki prinaša v predse iztegnjeni desnici po-

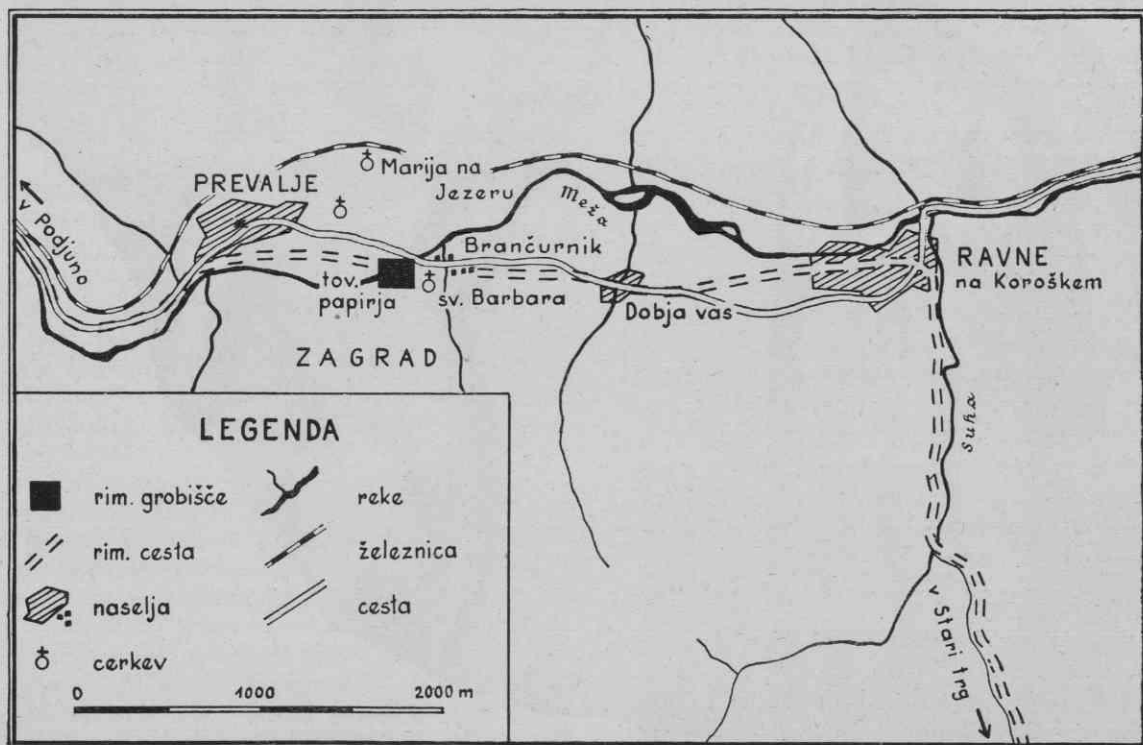
sodo s kóničnim pokrovom. Prizor na plošči je orientalska, simbolična predstava žalovanja in tolažbe. Jabornegg l. c. piše, da je bil kamen najden v gramoznici pod Barba-

Slika 3. Odlomek reliefa (Foto Šašel)

rinim hribom. Mitteil. d. Zentralkomm. III F. Bd. II 1903, 242—250 s sliko. Sedaj v Celovcu.

Slika 5. Odlomek predstavlja menda kos ramena in levi nadlaket neke figure. Sedaj v Ravnah na Koroškem (gimnazija).

Slika 2. Položaj najdišča (M. Bohinc)

Slika 6 kaže nekaj primerov stavbnih členov in uglajenih marmornih plošč, ki jih je bilo sprva ogromno, pa so jih ljudje počasi raznesli, tako da se danes dá ugotoviti le še okoli 30 kosov. Nahajajo se porabljeni deloma v tovarni za lepenko sami ali pa v soseščini kot pri Krivogradu, Brančurniku, Lahovniku, v vodnjaku za tovarno in zazidani v mostičku čez Barbarin graben v Dobji vasi. Večina je bila najdena sredi prostora med jezom in tovarno.

Slika 7. Torzo iz belega, verjetno pohorskega marmora, ki je od ramena do ramena širok 56 cm, visok pa 116 cm; po hrbtini strani gladko zaobljen. Kip upodablja v prirodni velikosti nižjega rimskega oficirja, ki je oblečen v tuniko in v tesno se prilagajoč, na spodnjem robu listnato narezljan oklep. Od pasu, ki ga pokriva oklep, vise usnjeni resasti prameni; prsi krasi odlikovanje. Meč je pritrjen s široko vezjo; plašč pada čez rame in hrbet ter visi s spodnjim krajem preko levice. Vojščak izstopa nekoliko na desno, desnico dviga v govorniški kretnji do mečevega ročaja.

Luschin, Mitt. d. Zentralkomm., III F., III Bd., 1905, 248.

R. Egger, Führer durch die Antikensamml. d. Landesmus. in Klagenfurt, Wien 1924, p. 54 Fig. 30. Führer d. d. Mus. d. gesch. Vereines f. Kärnten, Klagenfurt¹¹ 1927, 5. Sedaj v Celovcu, v muzeju.

Sl. 8. Marmornat sarkofag ima z reliefom razčlenjeno le sprednjo stran, medtem ko so ostale grobo uglajene. Odlomljeni, s profiliranim okvirom obdani napisni del, od katerega je na začetku predzadnje vrstice ohranjena črka M, v zadnji pa beseda FE-CERVNT — črke so skrbno izdelane —, zaključujeta na spodnjem robu spiralasto prepletajoča trakova, na obeh straneh pa se ob okviru dvigujejo akantovi listi, ki tvorijo stranski rob. Notranje stene sarkofaga imajo po vsej površini goste, po dolgem vzporedne, grobo klesane žlebiče. Moznica na spodnjem delu napisne ploskve je kasneje izvrtana.

Mitteil. d. Zentralkomm. III F. 1902, 55 (najden nekaj niže od Brančurnikovega mostu preko Meže); 293 s sliko; 1903, 242.

Slika 4. Attis. Višina 111 cm (reprod. iz MITT. d. Zentralkomm.)

Slika 5. Odlomek z ramenom (Foto Sašel)

Corpus inscr. lat. III 6522. Jabornegg I. c. ČZN XXIX 1954, 140 s sliko. AIJ 2. Sedaj služi pred Brančurnikovo gostilno v Dobji vasi kot klop.

Slika 9. Reliefna plošča prikazuje postav, na pol obrnjeni druga k drugi: moža v togi in ob njegovi desni ženo, sedečo na stolu z nizkim, ravnim in polno izdelanim naslonom, žena je upodobljena de face. Z levico se najbrž dotika naglavne tančice, ki je od nje viden še preko desnega podlahtja viseči del. Njena drža je na pol v levo okrenjena, glava, ki manjka, verjetno na levo sklonjena. Tudi mož je upodobljen de face z malenkostnim okretom v desno. Opira se na desno nogo; v desnici, ki visi prosto ob boku, drži zvitek, preko slabo ohranjene levice visi konec toge. Plošča predstavlja nagrobnik z upodobljenima pokojnima.

Mitteil. d. Zentralkomm. III F. 1902, 393 s slabo fotografijo. Sedaj v Ravnah na Koroškem (gimnazija).

Slika 10. Relief na bazi, ki je izdelana v obliki zgornjega roba žrtvenika. Gola ženska z gostimi, kratkimi lasmi stoji graciozno, levico ima dvignjeno za glavo, kakor da si popravlja lase, z desnico nekaj drži. Kvader s simbolično predstavo mladosti, življenja, je stal najbrž v lepi nagrobni kapelici.

Carinthia I 1901, 126 omenja, da je bil kamen najden v Mežini strugi pri braniku mostu. Mitteil. d. Zentralkomm. III F. Bd. II 1903, 242—250 s slabo sliko. Sedaj v Ravnah na Koroškem (gimnazija).

Nekoliko niže od mostu preko Meže so stari v svoji mladosti videli štrleti na istem mestu, od koder so potegnili prvi sarkofag, še enega. Tudi više od mostu je bilo pred slabimi dvajsetimi leti vidnih v strugi več marmornih blokov in plošč, ki so jih pa povodnji ponovno zasule.

Od kamenitega mostička čez Barbarin graben za 38 m po cesti proti Prevaljam in sicer na njeni severni strani so pri kopanju vodovodnega jarka nasekali zidova, ki prihajata izpod današnje ceste in se 3—4 m od nje stekata v kot. Med obema je bilo mnogo rdeče ožgane prsti. Na njivi poleg je bil najden drobec amfore.

Pri popravljanju tovarniškega vodovoda, nekako na sredini med kapelico ob cesti in tovarniškim poslopjem (slika 1), so se delavci na dnu 1.7 m globokega jarka dotaknili velikega kamenitega kvadra, ki ga niso izkopali.

Slika 11. Relief predstavlja moža v togi, ki stoji na ari (žrtveniku) in se z desno nogo opira na okrašeno, cilindrično cisto. Z desnico piše po zvniku, ki visi čez koleno. Od prsi proti glavi je odluščen. Na dnu stojne ploskve ima moznico. Nagrobnik z upodobljenim pokojnim.

Sedaj v Kotljah, pri Rimskem vrelcu.

Za ploščo sicer radi — nedoločeno — pripovedujejo, da je bila najdena v Kotljah, kar je pa neverjetno, posebno ker so na njej sledovi močnega vodnega brušenja, ki tam ne pride v poštev. Relief je soroden onim iz Zágrada tako po vsebini kot po iz pohorskega marmora.

Toliko je do danes notic in ohranjenih najdb z Zágrada, ki so, kakor vse kaže, iz pohorskega marmorja.

Človeka nekako preseneča obilica na enem mestu najdenih rimskih stavbnih ostankov. Navadno namreč opažamo razumljivo dejstvo, da so novi naseljenci v obdobju visokega srednjega veka porabljali rimske ruševine kot stavbni material za svoje zidave. Zato pri raziskavah antičnih selišč največkrat ne najdemo drugega kot vkopane temelje zgradb, v sloju ruševin pa niti ene cele opeke ali kamenitega bloka, kaj šele drugih porabnih in koristnih predmetov. A v srednjem veku niso porabljali samo material iz rimskih naselbinskih ru-

Slika 6. Nekaj gradbenih členov in oblog iz marmora (Foto Sašel)

ševin, ampak tudi nagrobnike z rimskih pokopališč. Tem bolj se moramo začuditi in razveseliti, da prihaja v Mežiški dolini skupaj na dan toliko delov, ki so sestavljali rimske grobnice, zlasti če — verjetno zelo upravičeno — domnevamo, da predstavljajo najdbe le majhen del bogastva, ki se še skriva pod zemljo.

Skoraj nehote se vprašamo, kdaj in zakaj je prav na mestu današnjega Zágrada življenje tako živahno vzcvetelo, da je pustilo toliko sledov za seboj.

Celotna najdba ima predvsem kar preveč bogat značaj glede na okolje, ki je sicer revno z antičnimi starinami. Za Rimljane

so bili naši kraji, na primer ob progi Celje—Stari trg pri Slovenjem Gradcu — Podjuna, prava divjina. Zato je tudi neverjetno, da bi se kdor koli, ki je imel možnost za naselitev v visoko civiliziranih predelih Italije ali bližnjega Orienta, prostovoljno naseljeval tod. Če so se pa po teh predelih vendarle naselili prebivalci, vajeni tudi boljšega in klimatično prijetnejšega življenja, jih je k temu silil ali poklic (trgovci, uradniki, nekateri obrtniki) ali pa se niso mogli naseliti drugod (dosluženi vojaki z odkazanimi posestvi in provincialno-uradniško funkcijo). Pa še tem, posebno doslužnemu vojaštvu, je morala vlada dajati

Slika 7. Torzo rimskega oficirja (reprod. iz Eggerjevega vodiča)

Slika 8. Marmornat sarkofag (Foto Sašel)

čedalje več privilegijev za tako naseljevanje, bili so na primer oproščeni trgovske carine in mitnine, odlikovani s podelitvijo rimskega državljanstva, a včasih so jim odkazali tudi posestva z domačini kmeti.

Tudi najdbe v Zágradu, ki jih je neka prirodna katastrofa zaščitila, da so se ohranile spričo srednjeveške gradbene dejavnosti, imajo najbrž eno od naštetih možnosti za življenjsko ozadje.

Glede časovne opredelitve opisanih najdb znanstveniki v glavnem soglašajo. Najdbe spadajo nekako v konec 2. in začetek 3. stoletja po našem štetju, tako po analogijah noše in drže kot zaradi rabe sarkofaga (Mitteil. d. Zentralkomm. III F. 1902, 393). V isto smer nas vodi tudi vsebina reliefov, ki delno koreninijo v helenističnem Orientu, od koder so se kot bajeslovne predstave vojakov pa tudi uradništva razširjali preko imperija. Poseben vzpon je doživljalo na primer ravno češčenje Attisa in Venere od Antoninov dalje, kar se že — nekoliko kajpada provincializirano, posebno v izdelavi — odraža na naših reliefih. Če pa ima, mož na nagrobnem kamnu (slika 9) res zvitek z državljanskimi pravicami, potem mora biti samo iz časov pred razglasitvijo constitutionis Antoniniana, to je iz časov pred cesarjem Karakalo.

Za terminus post quem pa daje močno oporo vojaški torzo. Izmed vseh predmetov ta vsekakor najbolj preseneča. Kakšen po-

men je moral imeti ta prostor, da je na njem sredi aktivnega službovanja umrl oficir? Mislim, da nam je z njim zagotovljen aktivni vojaški uradnik, ki ga smemo v Noriku časovno opredeliti šele v obdobje po markomanskem vdoru, ko je dobila provinca redno vojaško enoto v zaščito. Vojaški uradnik, ki je bil tu naseljen in tudi pokopan, bi bil mogel opravljati razne funkcije, na primer tudi upravo manjše

Slika 9. Reliefna plošča z možem in ženo (Foto Sašel)

stražne postaje, toda v tem primeru bi morali najti v okolju vsaj nekaj vojaških sledov. Mogel pa bi bil upravljati tudi podrejen upravni center ali pa vmesno pošto menjalnico.

Zágrad pri Prevaljah leži natanko na pol pota med Starim trgom in Podjuno, ki sta znani za tedanje razmere druga od druge tako oddaljeni rimski poštni postaji, da smemo med njima domnevati vmesno menjalnico vprežne živine. Če bi torej domneli, da je bila na mestu Zágrada zaradi velike razdalje postavljena vmesna pošto menjalnica vprežne živine, bi morali samo s tem že domnevati tudi zgraditev državnega postajnega poslopja. Torej bi dobila uradniška vojaška oseba, ki je imela v tedanjih razrvanih časih še večjo možnost načelovati postaji kot civilna, razumljivejše ozadje. To je ena razlaga za uradniško delovanje tod, brez dvoma jih je še več; najbrž smemo v točki videti tudi neko zvezo z markomanskim vdorom pod cesarjem M. Avrelom, ki je iz teh krajev izganjal barbare.

Težko pa si je zamišljati, da bi torzo predstavljal samo oficirja, ki bi se dal upodobiti kot upokojenec², ki bi torej preživil na deželi le svoja zadnja, stara leta. Danes je namreč zakoreninjeno mnenje, da predstavlja skoraj vsaka sled antičnega funkcionarja na deželi samo njegov upokojitveni čas, aktivno dobo službovanja pa je preživil v mestih. Kakor da dežela in vasi in strateške točke niso potrebovale svojih uradnikov in komandantov in kakor da bi se dalo vse upravljati in urejevati izključno iz mest. Sicer pa so tudi veterani često morali še dolgo ostati »aktivni«. Vsekakor je skrajno malo verjetna misel, da bi se oficir v antiki prostovoljno odločil, preživljati poslednja leta v puščobnih, redko poseljenih krajih okrog Plešivca, neprijetno oddaljenih od antičnih centrov tako od Celja kot od Gospe Svete. Za to mnenje tudi ni konkretne opore. Nasprotno, torzo predstavlja aktivnega oficirja. Točka je imela poseben pomen ali položaj; na njej je umrl nižji oficir.

Z navedenimi mislimi ni v nasprotju hotuljski nagrobnik (slika 11), ki nedvomno predstavlja pisarja oziroma nekega uradnika pri izvrševanju življenjskega poklica. Njegova noga se opira na okroglo skrinjico, v kateri so shranjevali akte in zapiske.

Misel, da je bil Zágrad pri Prevaljah v tistem času nekaka državna podeželska postaja, krepko podpirajo trije ohranjeni reliefi funkcionarjev (slike 7, 9, 11); kajti

Slika 10. Relief s simbolično predstavo mladosti (Foto Sašel)

neverjetno je misliti, da bi kamni kar trikrat samo slučajno predstavljali rimske uradne osebe oziroma, da bi kar trije uradniki sočasno ali zapored preživljali svoj pokoj v Zágradu.

Dogajanja bi si mogli rekonstruirati tako: Po vdoru Markomanov, ki so prodrli do Aquileje, se je v gverilskih čistkah po Noriku izkazala pomembna cesta Celeia-Virunum in na njej tudi točka, kjer je danes Zágrad pri Prevaljah. Na tem zoženem mestu v dolini, kjer je antični most prestopal Mežo, so postavili Rimljani — ki so imeli tedaj nekaj let glavni vojaški stan v Ločici pri Šempetru v Savinjski dolini — nekakšno državno, podeželsko postajo, ki ji je morda kot prvi načeloval nižji aktivni oficir, čigar odlikovanje priča, da se je izkazal v bojih. Po doslej ohranjenih spomenikih sodeč, postaja več kot sto let ni obstajala, verjetno je postala manj važna in bila ukinjena v finančnih krizah sredi 3. stoletja.

Grobišče je ležalo torej ob antični cesti Celeia—Virunum. Grobni prostori so bili v glavnem pozidani z marmornimi kapelicami, grobnicami (ki so bile obdane tudi

Slika 11. Odlomek reliefa s pisarjem (Foto Sašel)

z ozidjem), v njih so stali sarkofag, reliefi in pridevki. Grobov menda ni bilo zelo veliko, bili so pa bogato okrašeni in najbrže obsajeni z žalnim drevjem. Morda je imela ena grobnica med njimi okrogel tločrt — če smemo zaupati ljudskemu izročilu.

To izročilo, ki pripoveduje o starem gradu na Temeljèm — to je kmetija visoko na pobočju nad tovarno —, in na več načinov tolmači nastanek prevaljske farne cerkve Marije na Jezeru, Barbarine cerkvice in Rozalijine kapelice na pobočju Barbarinega hriba (F. Kotnik, Storijske 1924 p. 41—42; V. Möderndorfer, Koroške narodne pripovedke, Celje 1946 p. 234), je še danes zelo živo in je še pred kratkim vzpodbujalo marsikoga na »lovu za zakladi«. Vsakdo namreč domneva, da je grad stal za kmetijo Têmelj na gričasti vzpetini, ki je vsa iz sive skale in skoraj brez humusa. Ž imenom te kmetije in z domnevnim gradom so spravljali tudi v zvezo ime tod razprostirajoče se katastrske občine Zágrad. Ko je Meža naplavljal obdelano marmorno kamenje, so se te govornice učvrstile; domačini so ga smatrali za ostanek gradu,

ki se je nekoč zrušil s pobočja — kar je prirodno nemogoče, ne glede na to, da gradu na Temeljèm sploh ni moglo biti.

Vendar bi se iz številnosti in relativne pomembnosti teh najdb dalo pojasniti morda ime Têmelj in Zágrad. Kajti zgradbe bogatih ljudi iz rimske dobe so morale dati kot ruševine v obdobju srednjega veka dojem graščine. In prav lahko je, da si je kmet postavil hišo na ozemlju teh ruševin — »Na temeljèm« —, ki so padle v njegovo last. Drugi kmetje so prebivali potem »za gradom«. Morda so posestniki na »Temeljèm« pozneje odprodali nekaj parcel, med njimi tudi tisto z na pol pozabljenimi rimskimi ruševinami v dolini, sami pa zadržali zgoraj ime do danes.

Naj še omenim pripovedovanje o kapelici sredi farovškega polja, češ, da sta pod njo pokopana v prastari dobi ubita menihamisionarja, in da se je na tem mestu našel Rozalijin pas, njeno truplo — utonila je v jezeru — pa tam, kjer je graščak, njen oče, postavil Rozalijino kapelico.

OPOMBE

¹ Doslej je deloma objavljena v teže dostopnih, staroavstrijskih časopisih; širše zajet pregled o najdbah daje edino arheolog W. Kubitschek v Mitteil. d. Zentralkomm. III F. Bd. II 1905, 242—250, kjer pa tudi ne upošteva vsega gradiva. Da bi odkritja prišla do večje cene, jih objavljam v sintetičnem pregledu na tem mestu.

² Kot meni R. Egger l. c., ki torzo zaradi podobnosti s t. im. »Noriškim vojakom« iz Celja (slika v Kroniki slov. mest, letn. II 1935 p. 61) datira na konec 3. stol. Toda kipa sta stilno različna; medtem namreč, ko je v prvem še energija, preciznost izdelave, naslonjena na sodobne analogije, je le-ta pri celjskem bolj zabrisana, slog je mlahav, okraski nestvarni. Sicer pa celjski še ni zrel za primerjanje, spori krog njega še niso poravnani (prim. B. Saria, ČZN XXXIII 1938, 32), bil je najbrž v renesansi predelan. Poleg tega pa datirajo kip iz Zágrada drugi predmeti.

PRVI LJUBLJANSKI LIVARJI ZVONOV IN TOPOV

Vladislav Fabjančič

Zvonarstvo se je razvilo v samostojno panogo umetne obrti že v starem Orientu. Poznejši Grki in Rimljani so zvončke in kraguljčke rabili v razne namene: z njimi so sklicevali zborovanja, se jih posluževali pri kultu, jih rabili kot amulete, ženske so si jih nadevale za okras, a za singaliziranje so jih dajali ovcam okoli vratu. Po rimskem izročilu se je raba zvonov za krščanske obrede razširila v zgodnjem srednjem veku iz Irske ter so začeli zvo-

Uredništvo objavlja študijo pokojnega prijatelja Kronicke v izvirnem pisateljevem slogu.